

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

ЗАТВЕРДЖЕНО

на засіданні кафедри
міжнародної економіки і
менеджменту
Протокол № 21 від 30.08.2025 р.

ПОГОДЖЕНО

Проректор з навчально-методичної
роботи № 2071211

Каріна НЕМАШКАЛО

**ЛІДЕРСТВО ТА ЕФЕКТИВНІ КОМУНІКАЦІЇ
В МІЖНАРОДНОМУ БІЗНЕСІ**

робоча програма навчальної дисципліни (РПНД)

Галузь знань	всі
Спеціальність	всі
Освітній рівень	перший (бакалаврський)
Освітня програма	всі

Статус дисципліни	вибіркова
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська

Розробник:
к.е.н., доцент

Олексій ДЗЕНІС

Завідувач кафедри
міжнародної економіки
і менеджменту

Олена КОТ

Харків
2025

ВСТУП

Важливим фактором підвищення ефективності управлінської діяльності стає розвиток людського потенціалу, наповнення її професійно підготовленими кадрами, здатними кваліфіковано відповідати на соціально орієнтовані вимоги, які ставлять до фахівців із комерційної діяльності стосовно їхнього професіоналізму; чітко та якісно виконувати функціональні обов'язки в ситуації постійних змін, неузгодженості нормативно правового забезпечення; глибоко осмислювати свої недоліки і професійні надбання, оцінюючи ефективність їх використання в процесі управлінської діяльності, приділяючи при цьому особливу увагу безперервному професійному розвитку.

Одним з ключових компонентів професійної підготовки фахівців є вміння професійного спілкування, володіння якими суттєво підвищує конкурентоздатність майбутніх робітників на регіональному ринку праці, підвищує ефективність їхніх виражених рішень. Особливо нагальною є потреба суспільства у фахівцях, які здатні співпрацювати та налагоджувати ділові стосунки з партнерами, зокрема зовнішніми, організовувати діяльність для досягнення спільної мети, долати комунікативні бар'єри, кваліфіковано здійснювати професійне спілкування під час виконання професійних завдань, вміти здійснювати самопрезентацію, бути лідерами тощо.

Актуальність вивчення навчальної дисципліни "Лідерство та ефективні комунікації в міжнародному бізнесі" полягає у формуванні комунікативної компетентності як однієї з найважливіших загальних компетентностей сучасного фахівця, оволодіння системою знань з ефективної комунікації як науки про мовний вплив, у виробленні вмінь і навичок ефективно використовувати засоби вербальної і невербальної комунікації в різних ситуаціях.

Метою навчальної дисципліни є: формування у здобувачів наукових і професійних знань у сфері ефективного лідерства, розвиток психологічної культури майбутнього керівника і освоєння технологій створення і просування особистого бренду керівника-лідера, активізація лідерського потенціалу як сукупності умінь самоуправління і управління іншими людьми.

Завданнями навчальної дисципліни є:

формування системного розуміння сутності, природи та типології лідерства в контексті міжнародного бізнес-середовища, а також усвідомлення ролі лідерських якостей у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства на глобальних ринках.

опанування теоретичних засад і практичних інструментів лідерства в управлінні міжнародними командами, міжкультурними колективами та транснаціональними організаціями.

розвиток навичок ефективної комунікації, включно з міжкультурною, діловою, невербальною та стратегічною комунікацією у міжнародному бізнес-середовищі.

формування здатності аналізувати й адаптувати стилі та моделі лідерства відповідно до конкретних управлінських ситуацій, корпоративної культури та національних особливостей партнерів.

розвиток компетентностей міжособистісної взаємодії, мотивації, емоційного інтелекту, асертивності та здатності до командної роботи в умовах міжкультурної різноманітності.

виховання навичок стратегічного лідерства, орієнтованого на інновації, цифрову трансформацію та сталий розвиток міжнародного бізнесу.

забезпечення здатності застосовувати комунікативні та лідерські інструменти для вирішення конфліктів, ведення переговорів, формування корпоративного іміджу та реалізації міжнародних проєктів.

Об'єктом навчальної дисципліни є процеси формування, реалізації та розвитку лідерських і комунікативних взаємодій у системі управління міжнародним бізнесом, а також механізми впливу лідерських стилів і комунікаційних стратегій на ефективність діяльності суб'єктів зовнішньоекономічної та міжкультурної взаємодії.

Предметом навчальної дисципліни є закономірності, принципи, методи та інструменти формування й реалізації лідерських і комунікативних компетентностей у процесі управління міжнародною бізнес-діяльністю, а також механізми впливу лідерських стилів і комунікаційних стратегій на результативність управлінських рішень, ефективність командної взаємодії та розвиток організацій у глобальному середовищі.

Результати навчання та компетентності, які формує навчальна дисципліна представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Результати навчання та компетентності, які формує навчальна дисципліна

Результати навчання	Компетентності, якими повинен оволодіти здобувач вищої освіти
здатність демонструвати знання теорій, методів і функцій менеджменту, сучасних концепцій лідерства та їх застосування в організаційній і міжкультурній взаємодії	здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях та адаптувати їх до різних професійних контекстів; знання та розуміння предметної області й професійної діяльності; здатність формувати та демонструвати лідерські якості
здатність демонструвати навички взаємодії, лідерства, командної роботи, ефективної комунікації та співпраці в групах	здатність працювати в команді та налагоджувати міжособистісну взаємодію; здатність створювати та організовувати ефективні комунікації;

Результати навчання	Компетентності, якими повинен оволодіти здобувач вищої освіти
	здатність працювати у міжнародному та міжкультурному контексті
здатність аналізувати ситуації та здійснювати комунікацію у різних сферах діяльності організації, формувати конструктивні управлінські та комунікативні рішення	здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях; здатність створювати та організовувати ефективні комунікації; здатність генерувати нові ідеї (креативність)
здатність здійснювати усну та письмову комунікацію державною та іноземною мовами у професійному та міжкультурному середовищі	здатність спілкуватися державною та іноземною мовами в професійному середовищі; здатність працювати у міжнародному та міжкультурному контексті
здатність діяти соціально відповідально та етично, на основі ціннісних орієнтацій, поваги до різноманітності та мультикультурності	здатність діяти на основі етичних міркувань, соціальної відповідальності та професійних цінностей; цінування та повага різноманітності та мультикультурності
здатність до самостійної роботи, гнучкого мислення, відкритості до нових знань, критичного та самокритичного осмислення власної діяльності, постійного особистісного і професійного розвитку	здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями; здатність до саморозвитку, самовдосконалення та безперервного професійного зростання

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Зміст навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Лідерство як цілеспрямований процес формування відповідних якостей та навичок в міжнародному бізнесі

Тема 1. Характеристика та типологія лідерства

- 1.1. Сутність лідерства та його види.
- 1.2. Феномен "лідерство": поняття й сутність.
- 1.3. Функції лідера, його особистісні характеристики.
- 1.4. Організаційне лідерство.

Поняття «лідерство» та лідерській вплив. Загальноприйняті теорії лідерства. Рівні лідерства. Класифікація лідерства (емоційне та ділове, постійне

та ситуативне). Лідер, орієнтований на завдання і лідер, орієнтований на відносини. Критерії оцінки лідерства. Соціометрія як метод виявлення неформальної структури групи. Еволюція теорії лідерства. Зарубіжні теорії лідерства

Тема 2. Лідерство в організаціях

- 2.1. Лідерство і керівництво.
- 2.2. Лідерство і влада.
- 2.3. Форми влади.
- 2.4. Підходи до управління.
- 2.5. Принципи та методи управління.

Причини невдач в управлінні. Довіра в організації. Здатність лідера чути і делегувати повноваження. Визначення його природа влади. Джерела індивідуальної влади. Використання влади при прийнятті стратегічних рішень. Потреба в досягненні й потреба у владі.

Тема 3. Структура образу лідера

- 3.1. Персональний бренд лідера
- 3.2. Блоки якостей лідера.
- 3.3. Самопрезентація та імідж лідера
- 3.4. Поняття "темперамент".
- 3.5. Діагностики лідерського потенціалу особистості

Погляди дослідників на визначення базових якостей лідера у процесі розвитку цивілізації. Розвиток задатків темпераменту і вміння тримати їх під контролем. Погляди А. Менегетті, Е. Рогова, Т. Бендас. Поняття про «характер». Пригнічений характер (пасивне пристосування) і лідерський. Розвиток особистості як інструмент мотивування. Рівні мотивації. Поняття і види іміджу Характеристики і структура іміджу Шляхи формування іміджу. Самореалізація та робота над собою. Способи позиціонування лідерських якостей. Самодисципліна. Лідерство і емоційний інтелект. Лідерство і емпатія. Лідерство і впевненість. Особисті якості та портфоліо лідера. Орієнтовні методики діагностики лідерства серед студентської молоді.

Тема 4. Типи лідерства

- 4.1. Підходи до типології лідерства.
- 4.2. Формальні лідери.
- 4.3. Неформальні лідери.
- 4.4. Класифікація типів лідерства.

Класифікація К. Левіна. Класифікація В. Ольшанського. Типи характеру лідера Г. Лассуелла. Мак-шкала. Порівняльні характеристики трьох категорій

керівників (за Г. Екхардтом). Профілі (типи) лідерів за А. Едвардсом. Поділ лідерів на резонансних та дисонансних. Ознаки резонансного лідера. Методика відновлення лідерського потенціалу. Коуч-консультанство.

Тема 5. Лідерська етика

- 5.1. Коріння етики: світська та релігійна традиції.
- 5.2. Розвиток моралі.
- 5.3. Значення цінностей
- 5.4. Організаційна етика.

Культура поведінки. Культура мови. Манери. Моральні якості особистості. Мовний етикет. Гуманітарна розвиненість. Перехід природних якостей в придбані. Професійні риси. Етика та юридичні питання. Репутація організації. Етичний клімат в організації.

Змістовий модуль 2. Ефективні комунікації в міжнародному бізнесі, їх особливості в умовах розвитку економіки знань

Тема 6. Комунікація та її значення у міжнародному бізнесі

- 6.1. Поняття комунікації і комунікаційного процесу.
- 6.2. Цілі комунікацій
- 6.3. Канали та засоби комунікацій
- 6.4. Комунікативна компетентність

Формування оптимальних інформаційних потоків. Формальні та неформальні комунікації. Бар'єрні комунікації. Забезпечення ефективних комунікацій. Методи поширення інформації про діяльність організації. Інформаційно-технічна база процесу комунікацій. Типологія спілкування.

Тема 7. Етапи, умови і засоби ефективної комунікації

- 7.1. Етапи процесу комунікації
- 7.2. Комунікативні бар'єри
- 7.3. Вербальна та невербальна комунікація
- 7.4. Електронна комунікація

Умови ефективного мовного впливу. Комунікативна рівновага. Засоби ефективної комунікації та комунікативні техніки. Перешкоди для комунікації. Функції невербальних засобів у комунікації. Співвідношення вербальних і невербальних засобів у комунікації. Правила дотримання комунікативної норми. Ефективне слухання. Функції електронної комунікації. Комунікаційні бар'єри електронної комунікації. Глобальна комунікаційна система Інтернет.

Тема 8. Ділові переговори та їх завдання в управлінні міжнародним бізнесом

8.1. Стратегія проведення переговорів

8.2. Правила і норми проведення ділових зустрічей.

8.3. Техніка ділового спілкування

Основні методи і принципи проведення переговорів. Розгляд взаємовигідних варіантів і компромісів. Особливості проведення переговорів із зарубіжними партнерами. Етапи переговорного процесу. Керування конфліктами. Мистецтво говорити й уміння слухати. Контроль над емоціями. Прийоми аргументації. Правила організації ділових зустрічей. Етика ділового спілкування. Протокольні переговори. Специфікація зустрічі делегацій. Управління емоціями. Комунікативна компетентність.

Тема 9. Комунікативні технології для побудови персонального та організаційного бренду

9.1. Види комунікативних технологій.

9.2. Ділові стратегії.

9.3. Діловий стиль і манери обговорення.

Самопіар. Призначення та види резюме. Правила їх складання та поширення. Профіль в соцмережах. Просування послуг, товарів та соціально важливих повідомлень. Загальна характеристика стратегії. Види стратегій. Ділова стратегія. Функціональна стратегія. Стратегія як тактика вибору тактик. Стратегічний сценарій. Принципи постановки цілей. Закони управлінського спілкування Імперативи ділового обговорення. Техніка боротьби. Принцип реалізації переваг. Співробітництво. Фактори, що сприяють раціональній взаємодії. Вміння говорити. Правила правильного сприйняття повідомлення.

Тема 10. Комунікаційні структури в міжнародних корпораціях

10.1. Комунікації в міжнародних корпораціях.

10.2. Види технічного забезпечення комунікаційних процесів міжнародних корпорацій.

10.3. Процес циркуляції даних в комунікаційних мережах міжнародних корпорацій.

Основні проблеми комунікацій в міжнародних організаціях. Рівні та способи організації діяльності системи управління в міжнародних корпораціях. Основні підходи до організації управління міжнародною корпорацією залежно від організації бізнесу за кордоном. Централізована і децентралізована структури управління міжнародних корпорацій. Вимоги до проектування і впровадження інформаційних систем у комунікації міжнародних корпорацій.

Перелік практичних (семінарських) та / або лабораторних занять / завдань за навчальною дисципліною наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Перелік практичних (семінарських) та / або лабораторних занять / завдань

Назва теми та завдання	Зміст
Тема 1. Завдання 1	Сутність, види та еволюція феномену лідерства. Визначення основних типів лідерів, рівнів і критеріїв оцінювання лідерства в міжнародному бізнесі
Тема 2. Завдання 2	Лідерство в організаціях: взаємозв'язок лідерства і керівництва, природа влади та довіри, делегування повноважень, джерела індивідуальної влади
Тема 3. Завдання 3	Структура образу лідера: формування іміджу, самопрезентація, персональний бренд, розвиток емоційного інтелекту та самодисципліни
Тема 4. Завдання 4	Типологія лідерства: аналіз класифікацій (К. Левін, В. Ольшанський, Г. Лассуелл). Формальні й неформальні лідери, методи діагностики лідерських стилів
Тема 5. Завдання 5	Лідерська етика: моральні цінності, культура поведінки, гуманітарна розвиненість, професійна етика, етичний клімат організації
Тема 6. Завдання 6	Комунікація у міжнародному бізнесі: сутність, процес, структура та канали комунікації. Аналіз бар'єрів і типів спілкування у міжкультурному середовищі
Тема 7. Завдання 7	Етапи, умови та засоби ефективної комунікації. Вербальні й невербальні комунікації, техніки активного слухання, електронна комунікація
Тема 8. Завдання 8	Ділові переговори та комунікації в управлінні міжнародним бізнесом. Розв'язання конфліктів, мистецтво аргументації, міжкультурна взаємодія
Тема 9. Завдання 9	Комунікативні технології у формуванні персонального й організаційного бренду. Профіль у соцмережах, резюме, самопіар, стратегічне позиціонування
Тема 10. Завдання 10	Комунікаційні структури міжнародних корпорацій: інформаційні потоки, технічне забезпечення, централізовані та децентралізовані системи комунікацій

Перелік самостійної роботи за навчальною дисципліною наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Перелік самостійної роботи

Назва теми	Зміст
Тема 1 - 10	Вивчення лекційного матеріалу та опрацювання наукових джерел із лідерства та комунікацій
Тема 1 - 10	Підготовка до практичних (семінарських) занять і участі в дискусіях
Тема 1 - 10	Виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань з аналізу лідерських кейсів у міжнародних компаніях
Тема 1	Написання есе «Роль лідерства в ефективності міжнародного бізнесу»

Кількість годин лекційних, практичних (семінарських) та / або лабораторних занять та годин самостійної роботи наведено в робочому плані (технологічній карті) з навчальної дисципліни.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ

У процесі викладання навчальної дисципліни для набуття визначених результатів навчання, активізації освітнього процесу передбачено застосування таких методів навчання, як:

проблемна лекція (Теми 1-10);

лекція-діалог (Теми 3, 6, 8);

наочні методи, включно з демонстрацією матеріалів (Теми 1-10);

практичні методи, які охоплюють виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань (Теми 1-5), написання есе (Теми 6-9), а також аналіз кейсів (Теми 4, 7, 8, 10).

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ

Університет використовує 100-бальну накопичувальну систему оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти.

Поточний контроль здійснюється під час проведення лекційних, практичних, лабораторних та семінарських занять і має на меті перевірку рівня підготовленості здобувача вищої освіти до виконання конкретної роботи і оцінюється сумою набраних балів для дисциплін з формою семестрового контролю залік: максимальна сума – 100 балів; мінімальна сума – 60 балів.

Підсумковий контроль включає семестровий контроль та атестацію здобувача вищої освіти.

Семестровий контроль проводиться у формах диференційованого заліку або заліку.

Підсумкова оцінка за навчальною дисципліною визначається для дисциплін з формою семестрового контролю залік – сумуванням всіх балів, отриманих під час поточного контролю.

Під час викладання навчальної дисципліни використовуються наступні контрольні заходи:

Поточний контроль: індивідуальні навчально-дослідні завдання (20 балів); есе або рефлексивне завдання з проблематики лідерства та міжкультурних комунікацій (20 балів); участь у семінарських заняттях, аналіз кейсів і виконання ситуаційних вправ (20 балів); тестові завдання (40 балів).

Семестровий контроль: Залік.

Більш детальну інформацію щодо системи оцінювання наведено в робочому плані (технологічній карті) з навчальної дисципліни.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Гавриш О. М., Драмарецька К. П., Добрівська М. В., Аксентюк М. М., Восколупов В. В., Голік В. В. Лідерство : навчальний посібник для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Київ : ЦП «КОМПРИНТ», 2023. 460 с.

2. Лугова В. М., Голубєв С. М. Основи самоменеджменту та лідерства : навчальний посібник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. 212 с. Режим доступу: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/21464>

3. Ковтун О. І. Менеджмент і лідерство в організаціях : навчальний посібник. Львів : Новий Світ-2000, 2022. 286 с.

4. Михаліцька Н. Я., Яцик М. Р. Лідерство та комунікації в організації : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 512 с. Режим доступу: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/8174?utm_source=chatgpt.com

5. Піпченко Н. Європейські комунікації : навчальний посібник. Київ : ВАДЕКС, 2021. 136 с. Режим доступу: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-03/Pipchenko_N_pidruchnyk_WEB.pdf

6. Маляр Н. І., Кочетова Т. Г. Ділові комунікації у менеджменті : навчальний посібник. Київ : Кондор-Видавництво, 2021. 264 с.

7. Сорока О. П., Сидоренко А. Ю. Емоційний інтелект та лідерство в сучасній організації : навчальний посібник. Тернопіль : Західноукраїнський національний університет, 2024. 210 с.

8. Гордієнко В. М., Шульга Н. І. Соціально-психологічні аспекти лідерства та командної взаємодії : навчально-методичний посібник. Київ : КНЕУ, 2022. 148 с.

9. Петренко І. В. Крос-культурні комунікації у міжнародному бізнесі : навчальний посібник. Одеса : ОНЕУ, 2023. 198 с.

Додаткова

1. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії : навчальний посібник / за заг. ред. В. С. Білозубенка. Київ : Каравела, 2023. 634с.
2. Дуткевич Т. В., Шевченко І. О. Психологія ділового спілкування та конфліктологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 312 с.
3. Кальюжна О. В. Етика професійного і ділового спілкування : навчально-методичний посібник. Київ : ФОП Гуляєва В. М., 2022. 228 с.
4. Гавкалова Н. Л., Гришина В. В. Організаційно-комунікаційне забезпечення – основа ефективності управлінської діяльності персоналу підприємств [Електронний ресурс] : монографія / Н. Л. Гавкалова, В. В. Гришина. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021. 191 с. Режим доступу: <https://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/28180/1/2021-Гавкалова%20Н%20Л%20С%20Гришина%20В%20В.pdf>[3]
5. Актуальні проблеми розвитку міжнародного бізнесу та комунікацій : збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 2025 р.). Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2025. 288 с.
6. Дзеніс О. О. Еволюція стратегічної суб'єктності в умовах штучного інтелекту: етичні межі алгоритмізованого управління. *Ефективна економіка*. 2025. №7. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.7.57>%20
7. Дзеніс О. О., Шестакова О. А. Управління в умовах невизначеності: концептуалізація довіри, комунікації та адаптивності в лідерських стилях. *Ефективна економіка*. 2025. №8. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.8.68>%20
8. Дзеніс О. О. Роль переговорів у розвитку міжнародного бізнесу підприємства в умовах висококонкурентного середовища / О. О. Дзеніс, О. О. Соловійова. Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 19 листопада 2021 р. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2021. С. 347-350. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/26878>
9. Нестуля О. В. Сучасні тенденції розвитку менеджменту і комунікацій в Україні : збірник наукових праць. Полтава : ПУЕТ, 2024. 326 с.
10. Черевко О. В., Назаренко С. А., Приймак К. А. Тайм-менеджмент як інструмент підвищення ефективності використання робочого часу в умовах сучасного бізнесу. *Економіка та суспільство*. 2024. № 68. С. 382–387. DOI: [10.32782/2524-0072/2024-68-54](https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-54).
11. Ястремська О. О. Етика бізнесу та критичне мислення як складові розвитку підприємств. Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики : матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 24 листопада 2023 р. : тези допов. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2023. С. 901–905. Режим доступу : <http://repository.hneu.edu.ua>

/handle/123456789/30680.

12. Dzenis O. Organizational and communication support of the process of decision making in the educational sphere / O. Verdenhofa, J. Dehtjare, O. Dzenis, R. Djakons, J. Mironova. Public policy and administration, 2022. Т. 21, Nr. 4 / 2022. р. 379-394. Режим доступу : <https://ojs.mruni.eu/ojs/public-policy-and-administration/article/view/7299>

Інформаційні ресурси

1. Бізнес Інформ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.business-inform.net>

2. Інтернет-портал для управлінців [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.management.com.ua>.

3. Лідерство та ефективні комунікації в міжнародному бізнесі. Інформаційне забезпечення курсу [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://pns.hneu.edu.ua/course/view.php?id=12405>.

4. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.nbuv.gov.ua>

5. Управління розвитком [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://devma.com.ua/uk>

6. EdX – Leadership and Communication Courses [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.edx.org/learn/leadership>

7. Coursera – Leadership, Communication & Emotional Intelligence [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.coursera.org/browse/business/leadership-and-management>

8. Project Management Institute (PMI) – Leadership Resources [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.pmi.org/learning/leadership>

9. Journal of Leadership & Organizational Studies [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://journals.sagepub.com/home/jlo>